

VEŘEJNÉ KNIHOVNY V ROCE 1995

Jana Sodomková

Pořadatelé konference Knihovny '95 mi jako téma příspěvku určili zmapovat situaci veřejných knihoven za období 1990-1995. Téma je to jistě závažné, ale myslím si, že bych po referátech na předloňské a loňské konferenci, které se podrobně vývojem a stavem veřejných knihoven zabývaly, včetně porovnávání statistických ukazatelů, nepřinesla mnoho nového. V období od Knihoven '94 pokračoval proces transformace, čili přechod zřizovatelských pravomocí ke knihovnám na jiné než státní subjekty a měnila se organizace veřejných knihoven v okresech (tzn. kvalitativně jiná kooperace, smluvní vztahy atd.). K žádným závažným zvrátům nedošlo, i transformace probíhá již více méně plánovitě a uvážlivě. Rovněž nedochází k velkému rušení veřejných knihoven, i když to třeba z pohledu tisku tak vypadá. Mám zde na mysli např. článek Stanislavy Jarolímkové Knihovny musí žít ze Svobodného slova 4. srpna 1995, kde se říká, že bylo zrušeno 16 okresních knihoven, ale už se neříká, že tyto knihovny změnily zřizovatele a že většina z nich vykonává své funkce dál a že i některé okresní úřady (jejich bývalí zřizovatelé) opět uvažují o poslání a funkcích této knihovny a jejich dotování.

Do veřejných knihoven nyní zařazujeme asi 6200 knihoven (bez poboček) od nejmenších vesnických s dobrovolnými knihovníky až po okresní a velké městské knihovny. Setrvačností mezi ně patří i státní vědecké knihovny a Národní knihovna ČR, kam už mají někteří obyvatelé přístup ztíženější (věkové limity od kdy mohou mladí lidé získat čtenářský průkaz, diferencovaný přístup ke speciálním fondům, většina fondů je určena pouze ke studijním účelům).

Manifest veřejné knihovny vydaný UNESCO koncem roku 1994 charakterizuje veřejnou knihovnu jako místní informační centrum poskytující ochotně všechny druhy znalostí a informací přístupných pro všechny uživatele. Všechny věkové skupiny musí najít materiály odpovídající jejich potřebám. Sbírkový a služební musí zahrnovat všechny typy vhodných médií a moderních technologií stejně jako tradiční materiály. Základem je vysoká kvalita služeb a relevance těchto služeb místním potřebám a podmínkám. Materiály musí odpovídat průběžným trendům a vývoji společnosti, stejně jako paměti lidského úsilí a představitosti.

Jaká je tedy veřejná knihovna v České republice v roce 1995 ve smyslu tohoto manifestu? Je to instituce zřizovaná státní správou nebo samosprávou pro uspokojování kulturních, vzdělávacích, informačních a rekreativních potřeb obyvatel. Je přístupná všem obyvatelům, tedy i dětem a služby by měla nabízet i v době, kdy její návštěva bude všem umožněna, to jest i mimo hlavní pracovní dobu (do večerních hodin, v sobotu).

Působnost veřejných knihoven vymezujeme funkcemi: informační, vzdělávací, kulturní a rekreativní, jejichž významnost se v dlouhém období existence veřejných (či lidových) knihoven měnila a posouvala – např. od funkce půjčovny zábavné literatury ke kulturní a vzdělávací až po informační, preferovanou v posledních deseti letech.

Všichni, nebo alespoň převážná část knihovníků, si uvědomila vliv společensko-politických změn po roce 1989, a to nejen tím, že se měnila organizace knihoven, řízení, financování atd., ale že se všichni museli naučit obhajovat své místo na slunci, snažit se co nejvíce zviditelnit mezi obyvateli, ostatními institucemi, ale i v očích svých zřizovatelů. Toto všechno je jedna stránka věci. Kromě negativ (snížování financí na nákup knihovních fondů, restituce, rušení knihoven a poboček, rozpad kooperačních systémů), na která jsme si většinou zvykli poukazovat, se stalo i dost pozitivního. Myslím si, že když za 6 let po politické změně a naprosto jiném společenském klimatu nedošlo k hromadnému rušení veřejných knihoven, přes neustále se opakující nedostatek financí se staví nové knihovny, adaptují se stávající budovy tak, že snesou srovnání s vyspělým zahraničím, vybavují se počítačovou technikou tak rychle, že je možné to nazvat boomem, kopírky jsou již samozřejmostí, nemůžeme mluvit o krizi veřejných knihoven. Domnívám se, že kdybychom vedle sebe postavili negativa a pozitiva za těch 6 let, že by pozitiva mírně převážila. Problémem spíše je, že se více ví o negativních jevech, které je třeba nějakým způsobem řešit, než o těch dobrých.

Veřejnou knihovnu poloviny 90. let bychom mohli charakterizovat jako otevřenou instituci, kde je vše podřízeno čtenáři, uživateli, zákazníkovi. Ohlédneme-li se o několik desetiletí zpět, můžeme konstatovat, že asi do poloviny 70. let byly veřejné knihovny přísně institucionalizované, orientované na dobře uspořádané fondy, pečlivě budované katalogy a kartotéky a na pořádání kulturních a výchovně vzdělávacích akcí. Stejně pečlivě byl sledován čtenář – kolik jich bylo evidováno, jaké je jejich povolání, kolik přečtou svazků krásné a naučné literatury, z jakých oborů tato literatura je. Od poloviny 70. let do konce 80. (či začátku 90.) let vedle čtenářů začali být bedlivěji sledováni uživatelé informací a návštěvníci – kdo knihovnu navštěvuje, jaké informace vyhledává a jaké spektrum informací je knihovna schopná jim nabídnout a jak tyto požadavky zpětně ovlivňují nabídku knihovny. Je to období budování speciálních oddělení, speciálních katalogů a tématických kartoték, rozvoje klasic-

kých bibliograficko-informačních služeb a počátek definování meziknihovnických služeb. Ve špičkových knihovnách pro tyto účely začíná být využívána počítačová technika a vytvářejí se první lokální počítačové báze dat.

Počátek 90. let byl pro veřejné knihovny, jak jsem již uvedla, charakteristický diametrální změnou v řízení, organizaci a financování a s problémy, které v souvislosti s těmito změnami musely překonat, obhajovat svou existenci a postavení. Za uplynulých 6 let většina z profesionálních knihoven změnila své image i chování vůči veřejnosti a svým zřizovatelům. Značně rozšířila spektrum nabízených informačních pramenů a služeb i o takové, nad kterými bychom třeba před deseti lety nedůvěřivě kroutili hlavou – např. ekonomické informace podporující malé a střední podnikatele, nová informační média a technologie, široké spektrum občanských informací atd. Knihovny se naučily vyhledávat i potenciální sponzory a intenzivněji se zajímat o život obce a regionu. Z mnohých ředitelů okresních a městských knihoven se stali manažeři v tom nejlepším smyslu slova, tak jak to současná doba vyžaduje. Nebylo to pro ně lehké oprostít se od dřívějších metod řízení, změnit chování vůči svým zřizovatelům z podřízenosti k rovnému partnerství a dokázat, že knihovna je stejně důležitá jako škola, muzeum či dům služeb, které město či okres také financuje. Na druhé straně se sama knihovna stává potenciálním zákazníkem různých firem, jejichž snaha prezentovat se na různých knihovnických akcích je také značná. Tyto všechny změny ve veřejných knihovnách ovlivnily i charakter osoby využívající knihovnu, pro kterou se zdá být výstižnějším pojmenováním zákazník (přitom se nepotlačuje klasický čtenář nebo uživatel), jemuž by měla knihovna nabízet své služby i produkty těchto služeb – (marketingový přístup).

Rychlý nástup automatizace do knihoven a možnost přenosu a přebírání dat postupně povede i ve veřejných knihovnách ke změnám i v odborných činnostech. Knihovníci sami procházejí překvapivě rychle proměnou a sami začali vytvářet velký tlak k přechodu na jiné informační technologie. Důsledkem tohoto procesu může být i to, že vážená a uznávaná profese katalogizátora bude potlačena, protože po propojení počítačové knihovnické sítě ČR nebude třeba detailně katalogizovat ve všech knihovnách nové fondy, protože záznamy budou přebírány z Národní knihovny. Síť zároveň značně rozšíří nabídku informačních služeb, takže klasická pracoviště BIS a informačních služeb budou také měnit své metody a formy práce (výstupy z počítačů, kopie informací, využívání databází na disketách i v síti). Stejně jako s knihami a periodiky se bude muset veřejná knihovna naučit zacházet s komplexem dalších vysoce kvalitních informačních médií a umožnit k nim přístup všem skupinám obyvatelstva.

Vedle uvedených změn zůstává veřejná knihovna půjčovnou krásné a naučné literatury, institucí, která dokáže z nepřehledné džungle knižního trhu a přílivu braku vybrat a nabízet to nejlepší a kvalitní, zůstává vzdělávací a výchovnou institucí, která učí děti a mládež lásce k dobré knize a k práci s informacemi – jak je najít, ale hlavně jak je využít. Čili žádná z funkcí veřejných knihoven by neměla být potlačována.

Nastíněné změny ve službách a v technologiích se nyní mohou týkat přibližně 100 veřejných knihoven – okresních a městských (samozřejmě, že všech SVK a Národní knihovny, které jsou ještě o kus dále) knihoven, ale asi není daleko doba, kdy se bude týkat všech profesionálních veřejných knihoven. Trochu stranou zůstávají malé vesnické knihovny s dobrovolnými pracovníky, jimž by měla být poskytována metodická a poradenská pomoc ze strany profesionálních knihoven, ať už v rámci kooperačních sdružení či na základě dvoustranných dohod.